

5. Сімейний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / [С.Я. Фурса та ін.] ; заг. ред. С.Я. Фурса ; Центр правових досліджень Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. ; КНТ, 2008. – 1247 с.

6. Нежура В.А. Аналіз причин скасування судових рішень, ухвалених судами першої інстанції в 2013 році в апеляційному порядку / В.А. Нежура, Ф.Д. Гулієв // Судова апеляція : наук.-практ. журн. – 2014. – № 2 (35). – С. 130–160.

7. Рішення Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 11.03.2014 р. // Архів Ковельського міськрайонного суду Волинської області. – Спр. № 159/999/14-ц.

8. Рішення Горохівського районного суду Волинської області від 03.03.2015 р. // Архів Горохівського районного суду Волинської області. – Спр. № 2/155/24/2015.

УДК 347.94:73(477+44)

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ

Дрогозюк К.Б., аспірант
кафедри цивільного процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті розглянуто історичний досвід України та Франції на різних етапах розвитку цивільно-процесуального законодавства. Залежно від концепції доказів, що проводиться національним законодавством тієї чи іншої держави, складається його концепція правосуддя. Знаючи, якими параметрами володіє доказова система держави, можна з певною часткою впевненості судити й про якісні характеристики її процесуальної моделі.

Ключові слова: докази, доказування, засоби доказування, Україна, цивільний процес, Франція, історичний аспект.

В статье рассмотрен исторический опыт Украины и Франции на разных этапах развития гражданско-процессуального законодательства. В зависимости от концепции доказательств, которое проводится национальным законодательством того или иного государства, состоит его концепция правосудия. Зная, какими параметрами обладает доказательная система государства, можно с определенной долей уверенности судить и о качественных характеристиках его процессуальной модели.

Ключевые слова: доказательства, доказывание, средства доказывания, Украина, гражданский процесс, Франция, исторический аспект.

Drogoziuk K.B. THE HISTORY OF LEGISLATIVE FORMATION OF PROVING IN CIVIL PRECEDINGS OF UKRAINE AND FRANCE

In this article was reviewed historical experience of Ukraine and France in various stages of civil procedural law. Depending on the concept of proof, which is conducted by the national law of each state, the concept of its justice can be composed. Knowing which parameters has proving system of the state, we can with some confidence judge the quality characteristics of its process model.

Key words: proving, proof, means of proving, Ukraine, civil procedure, France, historical aspect.

Постановка проблеми. У юридичній науці завжди приділяється увага методу історизму, що змінюється в часі й розвивається. Питання формування законодавства щодо доказування в цивільному судочинстві має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення, оскільки однією з умов успішного реформування будь-якого державного інституту є використання як чужого, так і власного минулого досвіду.

Ступінь розробленості проблеми. Питаннями процесу судового доказування в цивільному судочинстві займалися такі вчені, як О.В. Баулін, С.Я. Фурса, Т.В. Цюра, А.С. Штефан, В.Д. Андрійцо, Р.Ф. Гонгало, Н.В. Волкова, В.О. Єрмолаєва та ін. Але мало хто з науковців займався цим питанням в історико-порівняльному аспекті щодо інших країн.

Метою статті є розгляд історичного досвіду України та Франції на різних етапах розвитку цивільно-процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування істинності, формування внутрішнього

переконавання суддів докази в цивільному процесі відіграють найважливішу роль.

Докази як «засоби пізнання істини» використовувалися в судовому розгляді з давніх часів. У римському праві під доказами розумілося все те, «за допомогою чого може бути пояснено справу».

Кожна епоха розвитку суспільних відносин може характеризуватись за різними критеріями, але для аналізу історичного розвитку правової науки загальноприйнятим початком є період Римської імперії.

Підходів до класифікації доказів у цивільному процесі з часів римського права до сучасного періоду існує чимало.

А.І. Яковлів виділяє історичні періоди, протягом яких існували різні системи доказів, а саме: натуральну, формальну, нову. Протягом першого періоду існувала натуральна система доказів, яка дозволяла подавати суду на підтвердження юридичних фактів все, що, на думку сторін чи суду, могло засвідчити існування фактів. Римський процес дуже наближався до натуральної системи, бо аж до

пізнього періоду не встановив жодних правил щодо форми й системи правних доказів [2].

Як докази під час розгляду та вирішення цивільної справи використовувалися визнання сторін, показання свідків, письмові документи, висновки експертів, огляд на місці, присяга. Римський цивільний процес ґрунтувався на принципах змагальності й вільного оцінювання доказів, і йому були відомі інститути тягаря доведення, презумпція, імунітет свідків [3].

Такий доказ, як присяга, був характерним для країни, де віра була невід'ємним складовим життя суспільства. При цьому порівняльні аспекти встановлюють, що рабів у Римській імперії допитували після або в процесі катування й, незважаючи на це, довіри до їхніх свідчень не було. Сучасні технічні засоби дають змогу не піддавати особу тортурам і при цьому перевіряти свідчення за допомогою технічних приладів [2].

Формальна система доказів характеризується формальним характером правил щодо форми, кількості й оцінювання доказів. На підставі цих правил суд повинен був установлювати правду способом, зазначеним у законі; не тільки ініціатива суду, а й власне переконання суддів були обмежені легальними формами та формулами доказів, при чому навіть певна, зазначена законом кількість доказів в очах суду й закону мало перевагу перед їхньою достовірністю. Відсутність певних формальних обставин не дає суду змоги бути легально переконаним і, навпаки, таке переконання має «примусово» скластись у суддів, як тільки мали місце всі формальні ознаки, установлені законом (тобто певна кількість свідків уважалось за більший доказ, ніж писаний документ, помилка одного зі свідків під час зізнання тягла за собою уневажнення зізнання всіх свідків сторони). Формальна система була панівною в середньовічних процесах Європи [2].

Дуже цікавим є той факт, що кожен позов і звинувачення вважалися спочатку справедливими, показання позивача визнавалися безсумнівно вірними, особливо якщо вони супроводжувалися очевидними ознаками порушення права. С.В. Пахман пояснював таку довіру показанням позивача пануванням взаємної довіри, що є переважними рисами родового побуту. Також, якщо хто-небудь зважився звести на іншого несправедливий позов або помилкове звинувачення, піддався б безчестю і ганьбі, що падала б на весь рід, до якого належав позивач. За гласності й публічності найдавнішої судової розправи, що здійснювалася відкрито, перед лицем усього суспільства, хибність позову або звинувачення не могла сховатися легко [4, с. 45].

Щодо власного зізнання, то під ним розумілося показання відповідача, яким він, усупереч власній вигоді, собі на шкоду, підтверджував справедливість висунутого проти нього звинувачення. Варто зазначити, що зізнання як доказ у спірних справах практично не згадується в правових джерелах того часу, мабуть, за винятком однієї статті Руської Правди. Однак, як уважають багато авторів, указівка на такий доказ у законі була зайвою

в силу його очевидності й безумовної сили. По суті, зізнання було сурогатом судового рішення. Згадка про зовнішні ознаки порушення прав міститься в багатьох правових джерелах стосовно справ «про особисті образи» і про «речові права». Як зазначалося, доказами вважалися «знамення» – сліди завданих побоїв, каліцтва тощо. Доказом могла бути й сама річ. Приміром, у позовах про злочинстві – знайдена й упізнана річ, що знаходиться в чужому володінні; в інших позовах – сліди потрапили посівів, знищення межових знаків тощо. Такі докази належали до безперечних. Показання свідків були найпоширенішими доказами в спірних справах. Свідки, які залучаються до участі в розгляді спорів і конфліктів, у найдавніших юридичних пам'ятках називаються «видоки» та «послухи». Точки зору дослідників щодо змісту і співвідношення понять «видок» і «послух» різні.

Крім видоків і послухів, у юридичних джерелах згадуються й так звані «люди». Одні дослідники вважали, що це були общинні свідки, інші – общинні судді або водночас і свідки укладеної угоди, і судді щодо цієї угоди. Поряд із поняттям «послух» використовувалося поняття «свідок», які, на думку більшості дослідників, уживалися як рівнозначні [3, с. 9].

Припустімо, що принципової відмінності між згадуваними в правових джерелах видами свідків не існувало в тому сенсі, що всі вони були особами, сторонніми щодо тяжущихся і свідчення яких приймалися як докази. Свідком за давнім російським правом могла бути особа, котра поєднує в собі дві головні умови – знання предмета свідоцтва та бажання дати достовірні свідчення [3, с. 9].

Щодо знання предмета свідоцтва більшість дослідників сходяться на думку про те, що спочатку до свідоцтва допускалися тільки очевидці подій, а не ті, хто знав про них на послух.

Бажання дати достовірні свідчення як необхідна умова допуску до свідоцтва в юридичних пам'ятках того періоду розкривається шляхом указівки на обставини, які могли слугувати підставою для припущення про наявність чи відсутності у свідка бажання сказати «суццю правду». Усі підстави пов'язувалися з особистими якостями свідка і ставленням свідка до тяжущихся. Під особистими якостями розумілося вільне походження й моральний вигляд. Хоча за Руською правдою за відсутності свідків вільного походження як такими могли бути боярські тіуни й закупи, які займали проміжне становище між людьми вільними та холопами.

Наприклад, не могли бути свідками люди, які привласнили чужу власність шляхом злочинства або обману, викриті в брехні, п'яниці, розбійники, ті, хто вів «скотиняче життя» [3, с. 10].

Обґрунтовано деякі автори розглядали присягу як один із видів «судів Божих». У різних формах «суду Божі» (ордалії) як засіб доведення були поширені й використовувалися під час вирішення спорів у різних народів. Найбільш імовірно, що до ордалії вдавалися за відсутності або браку інших доказів.

У Скандинавії особливо поширеним було випробування залізом, у Древній Греції – ви-

пробування вогнем. А давньому вітчизняному праву були відомі випробування залізом, водою, судовий поєдинок, жереб [3, с. 11].

В умовах розкладання родоплемінного ладу, зміцнення державності, розвитку торгівлі та товарно-грошових відносин система судочинства й судових доказів стала змінюватися та ускладнюватися.

На місце взаємної довіри в цивільних відносинах прийшли сумлінність і обман. Приватні угоди, що здійснювалися без участі держави, вона бере під свій нагляд і втілює їх у письмову форму в охоронних цілях. Так, з метою зміцнення громадянських прав в історії Росії з'явилися перші письмові акти, які спочатку складалися для пам'яті, а згодом набули важливого процесуального значення судових доказів.

Заявилися правила, що встановлюють порядок і умови використання доказів під час вирішення спорів, а також правила, які визначають їхню доказову силу. Відповідні положення про докази містилися в Псковській Судній грамоті 1467 р., Новгородській судній грамоті 1471 р., Судебниках 1497 р., 1550 р., 1556 р., Соборному Уложенні 1649 р й деяких інших узаконеннях. З'являються нові, раніше невідомі види доказів, так як повальний обшук, письмові докази та свідчення загальної правди [3, с. 11].

Згідно з Новгородською судною грамотою 1471 р., судовими доказами було послухство (показання свідків), управи (письмові документи) і поле (судовий поєдинок). Про письмові акти (дошки, записи) як про судові докази говорить і Псковська судна грамота 1467 р. [4].

Уже в польсько-литовський період у нормативних пам'ятках того часу з'являється узагальнене поняття доказів. Зокрема, у низці статей Судебника Казимира Ягеловича 1468 р., які більше були присвячені кримінальним справам, ніж цивільним, знаходимо щодо доказів термін «довод». Виходячи з аналізу норм Судебника Казимира Ягеловича, засобами доказування могли бути власне зізнання (ст. 18) (але отримане без тортур, так як мова в цій статті йшла про господаря, тобто феодала), речові докази (ст. ст. 1, 5) й покази свідків (ст. 17). У ст. 18 говориться про «вагомі докази» («знатники»). У зв'язку з відсутністю детально розробленої процедури судового процесу, узагальненого поняття процесу встановлення обставин судової справи в цьому кодексі не існувало. Наступні правові пам'ятки польсько-литовського періоду, зокрема три редакції Литовських статутів, містять уже узагальнене поняття засобів доказування та процесу встановлення обставин судової справи. Як і в попередні роки узагальненим поняттям для засобів доказування був термін «довод» (ст. 9 розділу 6 Литовського статуту 1529 р.). Стосовно процесу встановлення обставин судової справи, то використовувався термін «доводити». Поява окремого терміна «доводити», який позначав процес установлення обставин судової справи, зумовлена високим рівнем юридичної техніки того часу. У структурі Литовського статуту почали виділяти окре-

мий розділ, присвячений судовому процесу («О судьях»). У Литовському статуті 1566 р. розділ уже називається «О судьях и о сужех», який ще багатший на доказовий матеріал. У ньому містилась окрема стаття щодо засобів доказування, що могли бути використані в судовій справі: письмові документи та покази свідків («наипевнейшыє и наигрунтовнейшыє доводи»), присяга, якщо немає письмових документів і свідків; знаки (речові докази) [6, с. 90, 115–116]. Тут же міститься термін «доводити», застосований щодо процесу встановлення обставин цивільної справи. Отже, можна констатувати, що в першій половині XVI ст. Литовський статут 1529 р. вперше зафіксував на українських землях узагальнений термін щодо процесу встановлення обставин судової справи «доводити» [5].

У середині XVIII ст. на українських землях був розроблений і виданий правовий кодекс «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. Незважаючи на те що комісія 15 років розробляла кодекс 1743 р., мала завдання через кодифікацію зблизити правову систему Росії й України, щоб ліквідувати відмінності в правовому статусі земель, у дію офіційно він не був уведений. Доказам і доказуванню була присвячена глава 8, де визначалися загальні норми процесуального права, у тому числі й ті, що були присвячені доказам і доказуванню. Щодо різноманітних засобів доказування використовувалися два узагальнені терміни: «доводи» та «доказательства». Причому назва ст. 13 цієї глави починалася так: «О доказательствах...», де п. 1 зазначає: «Доводи и доказательства к обвинению или оправданію чієму пятма образи бивають...» [6, с. 129]. Рівнозначне використання термінів «довод» і «доказательства» ілюструється на прикладах багатьох статей. Зокрема, ст. 14 глави 8 називається «О письменомъ доказательствѣ», де перелік письмових документів, що можуть бути використані в суді, починається фразою «Письменоніє доказательства и доводи...» [6, с. 130]. Аналогічно до процесу встановлення обставин цивільної чи кримінальної справи використовувалися рівнозначні й тотожні за змістом терміни: «доказивать» і «доводить» [6, с. 126, 128]. Використання рівнозначних термінів для пояснення одного й того самого поняття, швидше за все, було зумовлено впливом російського законодавства. Зокрема, царським указом «Про форму суду» 1723 р. затверджувалася змагальна форма судочинства в цивільних справах, де в п. 6 говориться про «доказательства» як узагальнений термін щодо всіх засобів доказування [5].

Вітчизняна система доказів і правила їхнього використання в судовому розгляді були недостатньо урегульованими. Не існувало відмінностей у доказах і доведених по цивільних і кримінальних справах. Із розвитком матеріального права та судової форми вирішення правових конфліктів поступово змінювався й інститут судових доказів. У середині XIX ст. в процесі широкомасштабної реформи вітчизняного законодавства склалася досконала на той період часу система правових норм, що відображає основані на змагальних засадах судочинства

нові підходи щодо регулювання відносин в галузі судового доказування по цивільним справам. Прийняття Статуту цивільного судочинства 1864 р. слугувало значним імпульсом для розвитку науки про судові докази в Росії.

Із появою цього нормативного акта відбулося формальний юридичний і фактичний поділ цивільного та кримінального процесу.

У законі проголошувався принцип вільного оцінювання доказів. Установлені правила про силу доказів передбачалися необов'язковими для суду, якщо достовірність доказуваних фактів явно спростовувалася іншими доказами. Суд повинен був брати до уваги сукупність усіх доказів, наявних у справі, визначалася форма та значення письмових доказів, обмежувалися випадки допущення присяги, установлювалися правила перевірки доказів. Також вводився новий вид доказів – дізнання через обхідних людей, але виключався повальний обшук.

У законі не містилося загального визначення доказів. Але Статутом цивільного судочинства передбачалися такі види доказів, як показання свідків, зізнання, «дознание через окольних людей», письмові докази, присяга. До способів перевірки доказів належали огляд на місці, показання «сведующих людей» (експертів).

Статутом цивільного судочинства 1864 р. широко використовується терміни «доказательства» й «доказывать» (глава 5 «О доказательствах») [7]. У доктрині цивільного процесу того часу починає все більше набувати популярності термін «доказувати».

К.І. Малишев уважав, що доказом у широкому сенсі чи аргументом називається все, що переконує наш розум в істинності чи хибності якогось факту або положення. У цьому розумінні поняття про доказ належить до галузі логіки. У юридичному сенсі судовими доказами називаються законні підстави для переконання суду в існуванні чи відсутності спірних юридичних фактів.

Спірні факти в процесі засвідчуються доказами, і ось чому на них саме зосереджується боротьба сторін. Хто не довів спірного факту, той може втратити процес, якщо на цьому факті ґрунтувався позов або спиралася його захист. Для судді недостатньо знати тільки загальні правила логіки про докази, він повинен бути знайомий із юридичної теорією, тобто із сукупністю правил про цей предмет, що впливають із системи права та процесу. У цій теорії визначаються предмет і засоби судових доказів, ставлення до них тяжущихся сторін і суду й сам порядок судочинства про докази [8, с. 344].

Авторитетний науковець XIX ст. Е.В. Васковський наголошував, що суд не в праві вірити сторонам на слово. Він не може задовольнити позовну вимогу на тій лише підставі, що вважає позивача чесною людиною, нездатною висунути неправову вимогу, і точно так само не має відмовити в позові, керуючись тим, що заперечення відповідача заслуговують з урахуванням його моральних якостей «повної довіри». Суд приймає до уваги заяви і твердження сторін лише тією мірою, якою встановлена їхня істинність.

Доведенням (probation, Bewwisierung) він називав діяльність тяжущихся, яка має на меті переконати суддю в істинності їхніх тверджень і заяв. Доведення в процесуальному сенсі являють собою встановлення істинності твердження сторін перед компетентним судом у продиктованій законом формі. А засоби, за допомогою яких здійснюється доведення, називалися «докази» (instrumenta, Beweismittel, preuves) [8, с. 350].

У ранніх радянських нормативних актах у сфері цивільного процесуального права вказаний підхід отримав авторитетне визнання. Зокрема, ЦПК УСРР 1924 р. в главі XIII «Про докази» ст. 118 указує: «Кожна сторона повинна доказати ті обставини справи, на які вона посилається, як на підставу своїх вимог і заперечень. Докази подаються сторонами, а також можуть збиратися за ініціативою суду» [9, с. 130].

ЦПК УСРР 1929 р. щодо процесу встановлення обставин цивільної справи використовує термін «доводити», а не «доказувати» (ст. 138), хоча щодо засобів доказування узагальнений термін «докази» залишився. ЦПК УРСР 1963 р. щодо засобів доказування та процесу встановлення обставин цивільної справи використав терміни, для яких притаманний спільний корінь «доказ» [5].

В історії французького права найбільш повно відображено типові риси середньовічного права Західної Європи, де найважливішим джерелом права був звичай. До X ст. у Франції практично перестали діяти Салічна правда й інші варварські звичаї, які застосовувалися за персональним принципом. На зміну їм в умовах феодальної роздробленості прийшли територіальні правові звичаї (кутюми) окремих регіонів, сеньйорів і навіть громад. У межах великих феодальних володінь (Нормандія, Анжу, Бретань тощо) вони відрізнялися великою різноманітністю. Особливо велика була роль кутюми у північній Франції, яку навіть називали у зв'язку з цим «країною звичаєвого права» [10].

Звичаї склалися в усній формі (звідси північ Франції мав назву «країни неписаного права»); вони формувалися на основі звичаїв, які визнавалися з покоління в покоління на будь-якій певній території місцевого чи регіонального масштабу. Дотримання кутюмів (звичаїв) у більшості випадків було добровільним, хоча вони й набували обов'язкової сили, що підкріплюється насамперед судовою владою.

Починаючи з XII ст., окремі кутюми стали записуватися, а до середини XIII в. в Нормандії був складений повний збірник звичаєвого права – Великий кутюм Нормандії, який використовувався в судовій практиці. Найбільш відомим і популярним у середньовічній Франції став збірник звичаїв – Кутюми Бовезі (близько 1283 р.), автором яких був королівський балій Філіп де Бомануар. Кутюми Бовезі підтверджували принцип непохитності правових звичаїв не тільки для місцевих жителів, а і для державної влади: «Король повинен сам дотримуватися звичаїв і змушувати інших дотримуватися цих звичаїв».

Після Кутюмів Бовезі пішов вийшла низка інших подібних збірок: Кутюми Тулузи (1296 р.),

Стародавній кутюм Бретані (1330 р.). Особливим авторитетом у судах користувався Великий збірник кутюмів Франції, складений у 1389 р. [10].

Оскільки приватні збірники звичаєвого права не відрізнялися повнотою, проблема доведення кутюмів ув судах залишалася складною. Якщо той чи інший звичай викликав сумніви або заперечувався, суддя проводив спеціальне розслідування з допитом десяти місцевих знавців звичаєвого права, які повинні були дати одностайну відповідь про існування кутюма і його зміст. Така процедура породжувала багато судових спорів і не усувала юридичних труднощів. Так, кутюми урізноманітнювалися залежно від місцевості, але визначити їхні територіальні межі часто було надзвичайно складно.

У XVII–XVIII ст. з'являється низка великих робіт (Лвуазеля, Будинки, Потье), де була зроблена спроба уніфікувати кутюми й судові рішення по окремих правових інститутах і тим самим обґрунтувати ідею створення єдиного загальнофранцузького права.

Аж до кінця XII в. судовий процес зберігав переважно обвинувальний характер. Великого поширення набуває судовий поєдинок, який проводився за взаємної згоди на те сторін або ж у випадку, коли одна з них звинувачувала супротивника в брехні. Правові звичаї детально регламентували процедуру судової дуелі.

Під час розгляду справ селян у сеньйоріальних судах поряд із традиційними доказами ще в XI ст. стали застосовуватися тортури. Процес втрачав свій колишній змагальний характер. До цього часу розшукова (інквізиційна) форма процесу стверджується в церковних судах, а з XIII ст. поступово вводиться в судах короля й великих феодалів. Аж до XV в. розшуковий і обвинувальний процеси існували мовби паралельно, але останній поступово почав виходити з ужитку у зв'язку зі скасуванням важливих традиційних видів доказів («божого суду») – ордалій і судового поєдинку.

Саме судовий розгляд справи проходив у закритому засіданні, причому вирішальне значення надавалося матеріалам, зібраними в ході слідства. Повноцінним доказом вини обвинуваченого були, крім власного зізнання, показання двох свідків, «які заслуговують на довіру», листи самого обвинуваченого, протоколи, складені на місці злочину, тощо. Хоча ордонанс 1670 р. передбачив поділ доказів на виправдувальні й обвинувальні, суд основну увагу приділяв саме останнім. У разі відсутності достатніх обвинувальних доказів суддя міг розпорядитися про повторне проведення тортури.

До XIII ст. судові вироки вважалися остаточними й не підлягали оскарженню. Особа, незадоволене рішенням суддів, могла викликати їх на судовий поєдинок і послідовно битися з кожним із них. Оскарження до суду вищого сюзерена було можливе тільки в разі «помилки в праві».

Із XIII ст. поступово визнається право оскаржити будь-яку справу із сеньйоріально-го суду в королівський суд. У свою чергу, у

королівських судах допускалося звернення з апеляцією в більш високу інстанцію. Вищим апеляційним судом у цивільних і кримінальних справах із часом стає Паризький парламент [10].

Формування нових відносин у галузі доказів у Франції було тісно пов'язане зі значними подіями в політичному житті цієї держави в кінці XVIII ст. Велика французька революція підштовхнула до неминучої відмови від правової системи Старого режиму, зловживання й пережитки якої були безжалюбно викоренені та проголошені нові принципи, утілювані згодом деколи з надмірним завзяттям. У якийсь момент революційні лідери настільки захопилися боротьбою зі зловживаннями ритуалами й формальними вимогами судочинства, що намагалися відмовитися від самої судової процедури. Здавалося, що раціональний ідеал свободи, справедливості й братерства (*liberie, egalite, fraternite*) тільки сковується формою [11].

На французьку теорію цивільного процесу мали істотний вплив законодавство періоду Наполеона Бонапарта, німецька теорія О. Бюлова щодо цивільного процесу та соціологічна теорія права.

Оскільки у Франції довгий час панував погляд на цивільний процес як галузь приватного цивільного права, багато норм, наприклад щодо показань свідків, присяги, письмових доказів, презумпції та виконавчої сили, були закріплені в Цивільному кодексі Франції 1804 р. (*Code civil*). Тому спочатку основу цивільного процесуального права становило вчення про те, що процес – це приватна справа, поєдинок, судовий договір.

Проте вже в 1956 р. Жюліо де ля Морандєр пише про те, що судова справа – це явище публічного права, бо воно ставить сторони перед судом, що становить суверенну державу. Дух публічного права пронизує судочинство. Суд повинен володіти більш широкою ініціативою у відшуванні істини, веденні справи, доказовій діяльності [12, с. 84].

Рецепція римського права на території Франції вплинула на характер форм закріплення юридичних норм, висунувши на перше місце кодекси. У перебігу півтора століть у Франції діяв Цивільний процесуальний кодекс (далі – ЦПК) 1806 р. Однак з усіх великих кодексів Наполеона ЦПК Франції 1806 р. вважався найменш досконалим. Він являв собою виправлене видання Ордонанса 1667 р. [12, с. 87].

Це достатньо об'ємний королівський ордонанс, що складався із 35 титулів, по суті, був своєрідним цивільно-процесуальним кодексом Франції, що діяв аж до набрання чинності кодексу 1806 р. на всій її території поряд із кутюмами і звичаями, які застосовувалися на місцях.

Ордонанс містив нові уніфіковані правила, що стосуються цивільного стану осіб, були направлені передусім на впорядкування доказів під час розгляду судових справ, пов'язаних із отриманням спадщини. Вони, зокрема, передбачали порядок ведення реєстрів актів цивільного стану й використання таких актів і їхніх копій як доказів у судовому процесі.

Ст. 7 титулу XX Ордонансу 1667 р., зокрема, передбачала, що докази віку, вступу в шлюб і смерті оформляються у відповідних реєстрах, які повинні вестися в кожній парафії у двох екземплярах і бути завізовані королівським суддею. Відповідно до ст. 14, у разі відсутності або втрати реєстрів актів цивільного стану для встановлення даних про громадянський стан особи в суді могли використовуватися як інші документи, так і показання свідків [13, с. 14–16].

ЦПК Франції 1806 р. діяв досить тривалий час практично без змін, так як нечисленні корективи мали приватний характер, а прогалини заповнювались додатковими законами. Проте особливо невдалими та неповними були норми про докази, також були відсутні норми щодо касаційного оскарження.

Книга I першої частини ЦПК, що діяла до набрання чинності новим ЦПК, складалася з 9 титулів і правил, що стосуються судів малої інстанції. У ній, зокрема, передбачалися й порядок допиту свідків, виїзд судді на місце, й оцінювання доказів.

Положення щодо доказів містилися також у Книзі II: перевірка достовірності документів, порядок взаємного обміну доказами між сторонами, особиста явка і допит сторін у суді [13, с. 16–17].

Зміни почалися в 1958 р., коли очолювана президентом Шарлем де Голлем адміністрація без участі парламенту приступила до реформи судоустрою й судочинства. Урядовими декретами були введені зміни в систему органів юстиції та їхню діяльність із розгляду цивільних справ, що призвели до видання нового ЦПК Франції 1975 р. й Кодексу судоустрою 1978 р.

Водночас із прийняттям нового ЦПК були скасовані положення ст. 1-504 ЦПК 1806 р., однак інші статті продовжували застосовуватися.

Дуже цікавим є той факт, що в результаті органам правосуддя належало використовувати два рівнозначних закони, які отримали найменування Новий ЦПК (Nouveau Code de Procedure Civile) і Старий ЦПК (Code de Procedure Civile) (ancien) [12, с. 88].

Висновки. Зміна пріоритетів у бік європейського права, що відбувається в нашій державі останніми роками, найсерйозніше позначилася на системі правосуддя. На сучасному етапі активного становлення дійсно демократичної держави суспільству потрібен суд об'єктивний і неупереджений, здатний стати реальним інструментом утілення й захисту нових цінностей.

Вивчення позитивного зарубіжного досвіду та його подальша адаптація у внутрішнє право є одним із відомих світовій практиці способів еволюційного розвитку національної правової моделі.

Велика увага щодо питання доказування зумовлюється тим, що докази в судочинстві виступають у якості засобів установлення обставин цивільних справ і обґрунтування висновків суду щодо цих обставин. Правильне встановлення наявності чи відсутності юридично значимих фактів, що обґрунтовують вимоги та винагороду сторін, є необхідною умовою правильного розгляду справи,

ефективності судового захисту порушених прав і охоронюваних законом інтересів громадян і організацій, а отже, винесення законного й обґрунтованого судового рішення.

Судове доказування в цивільному процесі України становить розумову та процесуальну діяльність суб'єктів доказування, яка спрямована на встановлення фактів, що мають значення для справи, і яка складається зі збирання, подання, дослідження та оцінювання судових доказів. Розумова діяльність є внутрішнім аспектом судового доказування, що здійснюється в межах процесуальної форми, а процесуальна – його зовнішнім аспектом, що регламентується процесуальними нормами, які регулюють процес доказової діяльності [1, с. 159].

Основні положення доказової системи Франції були визначені ще 200 років тому в ході наполеонівських кодифікацій, показали свою ефективність і пристосованість до мінливих соціальних і економічних умов.

Французька система доказів відзначається своєю різноманітністю, має суттєві відмінності від інших систем доказів і процесу доказування. Вивчення французького досвіду впливає на визначення шляхів удосконалення діяльності правосуддя в руслі загальносвітових стандартів.

Незважаючи на високий ступінь розробленості цієї проблеми, багато питань, що стосуються як загальних положень доказів і доказування, так і окремих видів судових доказів, однозначно не вирішені в цивільній процесуальній науці й продовжують залишатися предметом дискусії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний процес України : [підручник] / за заг. ред. д. ю. н., проф Р.М. Мінченко. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. – 720 с.
2. Фурса С.Я. Докази і доказування у цивільному процесі : [науково-практичний посібник] / С.Я. Фурса, Т.В. Цюра. – К. : Видавель Фурса С.Я., КНТ, 2005. – 256 с.
3. Молчанов В.В. Основы теории доказательств в гражданском процессуальном праве : [учебное пособие] / В.В. Молчанов. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2015. – 360 с.
4. Ершова Н.В. Проверка достоверности заявления о фальсификации доказательств в гражданском судопроизводстве : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 / Н.В. Ершова ; науч. рук. Н.А. Громошина ; МГЮА. – М., 2014. – 206 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://msal.ru/common/upload/Dissertatsiya_-_N.V._Ershova_1.pdf.
5. Андрійцьо В.Д. Понятійний апарат процесу судового доказування цивільного судочинства (історико-правовий підхід) / В.Д. Андрійцьо // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 2. – С. 60–69. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vvru_2013_2_9.pdf.
6. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 / К.А. Віслобоков (упоряд.) ; Ю.С. Шемшученко (відпов. ред. та автор передм.). – К. : [б.в.], 1997. – 547 с.
7. Уставъ гражданского судопроизводства 20 ноября 1864 года // Судебные уставы. Съ изложениемъ разсуждений, на коихъ они основаны. Часть первая. – Санктпетербургъ : Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1866. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://civil.consultant.ru/reprint/books/115/>.
8. Гражданский процесс : [хрестоматія] / [В. Аргунов, Е. Борисова, И. Скрипников и др.]; под ред. М.К. Треушников. – М. : Городец, 2005. – С. 896.
9. Гражданский процессуальный кодекс. Текст и практический комментарий. Практика Верховных Судов УССР и

РСФСР и литература по гр. процессу по 1 ноября 1925 г. / сост. Ф. Шостя ; ред. и пред. А.И. Строева. – 2-е изд., доп. и перераб. – Х. : Юридическое издательство НКЮ УССР, 1925. – 367 с.

10. История государства и права зарубежных стран : [учебник для вузов] / под ред. проф. Н.А. Крашенинниковой и проф. О.А. Жидкова. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА • М, 1998. – Ч. 1. – 1998. – 480 с. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/istrp/21.php.

11. Медведев И.Г. Письменные доказательства в гражданском процессе России и Франции : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 / И.Г. Медведев ; науч. рук. В.В. Ярков ; УГЮА. – Екатеринбург, 2003. – [Электронный ре-

сурс]. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/pismennyye-dokazatelstva-v-grazhdanskom-protsesse-rossii-i-frantsii#ixzz3okZnp226>.

12. Гражданский процесс зарубежных стран : [учебное пособие] / [С.А. Алехина и др.] ; под ред. А.Г. Давтян. – М. : Проспект, 2011. – 480 с.

13. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / пер. с фр.: В. Захватаев ; отв. ред. А. Довгерт ; предисл.: А.С. Довгерт, В. Захватаев ; Киевский нац. ун-т им. Т. Шевченко. – К. : Истина, 2004. – 544 с.

14. Цивільний процесуальний кодекс УСРР в редакції 11 вересня 1929 року. – Х. : Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1930. – 149 с.

УДК 347.921.8 (477)

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Заботін В.В., аспірант
кафедри цивільного процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено історичні етапи становлення права на правову допомогу, визначено процесуальні особливості надання такої допомоги в цивільному судочинстві.

Ключові слова: *правова допомога, юридична допомога, право на правову допомогу, захист прав, надання правової допомоги, суб'єкти правової допомоги, розвиток правової допомоги.*

В статье исследованы исторические этапы становления права на правовую помощь, определены процессуальные особенности предоставления такой помощи в гражданском судопроизводстве.

Ключевые слова: *правовая помощь, юридическая помощь, право на правовую помощь, защита прав, предоставление правовой помощи, субъекты правовой помощи, развитие правовой помощи.*

Zabotin V.V. EVOLUTION OF THE RIGHT TO LEGAL AID IN CIVIL PROCEEDING

The historical stages of the evolution of right to legal aid are researched. The procedural features of providing of such assistance in civil proceedings are determined.

Key words: *legal aid, legal assistance, right to legal aid, protection of human rights, provision of legal aid, legal assistance entities, development of legal assistance.*

Постановка проблеми. Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р., Україна взяла на себе міжнародне зобов'язання забезпечувати права, закріплені в ній, у тому числі й право на справедливий судовий розгляд. Крім того, в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами від 27.06.2014 р. закріплена домовленість між зазначеними суб'єктами розвивати судове співробітництво в цивільних справах відповідно до міжнародних документів, зокрема вказаної вище Конвенції, та ґрунтуватися на праві на справедливий судовий розгляд. При цьому, як випливає з рішень Європейського суду з прав людини, складовою права на справедливий судовий розгляд є право на доступ до суду, до змісту якого включено й право на правову допомогу. Отже, одним із пріоритетних завдань, що постає перед Україною, є впровадження механізмів, які надавали б можливість забезпечити кожному громадянину таке право. Зробити це можна лише усвідомлюючи природу й сутність цього права, що досягається шляхом дослідження еволюції його становлення. Указане дасть змогу ефективно

гарантувати кожному право на правову допомогу в цивільному судочинстві.

Ступінь розробленості проблеми. Окремі теоретичні аспекти надання правової допомоги в цивільному судочинстві у своїх працях розглядали такі вітчизняні науковці: Є. Васьковський, С. Бичкова, Н. Бондаренко-Зелінська, Ю. Дацко, В. Комаров, В. Кройтор, Н. Сакара, І. Тимошевська та ін. Серед зарубіжних вчених питання правової допомоги досліджували С. Афанасьєв, Н. Балмер, Б. Гарт, Т. Горіл, М. Каппеллетті, Д. Карлен, Н. Рікман, О.Г. Тарло й ін. При цьому історію розвитку права на правову допомогу та правової допомоги як самостійного явища вивчали В. Ісакова, Р. Титикало, І. Тимошевська, С. Шаталюк та ін. Разом із тим процесуальні особливості становлення вищезазначеного права в цивільному судочинстві залишилися поза увагою. Тому метою статті є аналіз на підставі джерел права основних етапів формування права на правову допомогу в цивільному судочинстві як правового інституту відповідної галузі права.

Виклад основного матеріалу. Починаючи із V ст. до н. е., можна спостерігати зародження окремих процесуальних інститутів, які на сьогодні науковцями зараховуються до